124e jaargang – 2023 | 2 (mei - sept.)

volks-kunde

TIJDSCHRIFT OVER DE CULTUUR VAN HET DAGELIJKS LEVEN

ISSN 0042-8523

Uitgegeven met steun van de
Vlaamse overheid,
de Universitaire Stichting van België,
het Vera Himlerfonds en Musea
en Erfgoed Antwerpen vzw

Redactie: lic. Paul Catteeuw (redactiesecretaris; Kontich),
dra. Sofie De Ruysser (Antwerpen), prof. dr. Hester Dibbits (Amsterdam),
prof. dr. Sophie Elpers (Arnhem), dra. Roselyne Francken (Antwerpen),
prof. dr. Hans Geybels (Leuven), prof. dr. Marc Jacobs (Brugge),
prof. dr. Maarten Larmuseau (Kessel-Lo), prof. dr. Theo Meder (Almere),
dra. Jorijn Neyrinck (Brugge), dra. Hilde Schoefs (Bilzen),
prof. dr. Annick Schramme (Berchem), dra. Els Veraverbeke (Gent),
prof. dr. Johan Verberckmoes (Heverlee)
Verantwoordelijke uitgever: dr. Jur. Paul Peeters ('s-Gravenwezel/Schilde),
lic. Sigrid Peeters (Oelegem/Ranst)
Beeld- en eindredactie: Paul Catteeuw & Johan Verberckmoes

Adressen

Redactie: J.B. Reykerslaan 28, 2550 Kontich, redactie@volkskunde.be
Beheer-Uitgeverij: vzw Centrum voor Studie en Documentatie,
Gillès de Pélichylei 97, 2970 's-Gravenwezel (Schilde), info@volkskunde.be

Jaarabonnement

Voor België: € 24,00 – buiten België € 30,00
Voor nummers buiten abonnement: info@volkskunde.be

Het tijdschrift *Volkskunde* werd opgericht in 1888 door August Gittée en Pol de Mont. In 1894 werd Alfons De Cock redacteur.
Van 1914 tot 1920 hield "Volkskunde" op te verschijnen. Daarna berustte de leiding bij Victor de Meyere, vanaf 1936 bijgestaan door Jan de Vries. Vanaf 1938 hebben Jan de Vries, Maurits De Meyer, Pieter Jacobus Meertens en Karel Constant Peeters het tijdschrift voortgezet samen met Jan Gessler en Paul De Keyser.
De nieuwe reeks begon met de 43e jaargang (1940-41). Vanaf 1967 werd de redactie geleid door P.J. Meertens en K.C. Peeters, vanaf 1972 aangevuld door Jan Theuwissen en Johannes Jacobus Voskuil.
Na het overlijden van K.C. Peeters werd vanaf 1976 de redactie geleid door Jan Theuwissen en Stefaan Top. Van 2008 tot 2020 was Stefaan Top eindredacteur.
In 2012 werd de reeks vanaf de 113e jaargang in zijn huidige vorm vernieuwd.
Vanaf 2021 leiden Paul Catteeuw en Johan Verberckmoes de beeld- en eindredactie. De redactie is interdisciplinair en Vlaams-Nederlands samengesteld.

BOUDEWIJN VAN OORT

De traumatische erfenis van de oorlog in de Stille Oceaan

Een ongedocumenteerd voorbeeld van een trauma op latere leeftijd[1]

Inleiding

Canada wordt geplaagd door een verontrustende erfenis: de psychologische schade die veel inheemse kinderen hebben opgelopen, omwille van hun opvoeding in internaten van katholieke, anglicaanse en ander religieuze instellingen. Deze overlevenden dragen de littekens mee in hun volwassen jaren, een sociale prijs die niet alleen zijzelf, maar ook het land moeten betalen.[2] Ik wil de aandacht vestigen op de enigszins vergelijkbare psychologische problemen die decennia na het einde van de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse samenleving opdoken. Uit deze bron kunnen nuttige inzichten worden verkregen waarvan Canada kan profiteren.

In Nederland werd de ontdekking in mei 1945 van ongeveer tweeduizend joodse weesjes pas in 1966 een onderwerp van academische interesse, nadat de kinderen de volwassen leeftijd hadden bereikt. Meer dan tien jaar later leidde een groeiend aantal psychiatrische klinische observaties de academische aandacht op een andere groep die mijn levensomstandigheden hadden gedeeld: kinderjaren in een Japans burgerinterneringskamp. Het kan lang duren voordat je de duurzame gevolgen van jeugdtrauma's onder ogen ziet. Ik vestig de aandacht op twee bronnen van informatie: het werk van Nederlandse onderzoekers over het onderwerp van opeenvolgende jeugdtrauma's en mijn persoonlijke ervaring als voorbeeld.[3]

In Canada kreeg het trauma van de "residential school" aandacht in de werkzaamheden van de Truth and Reconciliation Commission (2008-2015)[4] via een onderzoeksartikel van Lloyd Hawkeye Robertson (2006). Hij vermeldt een statistisch onderzoek dat suggereert dat 65% van de voormalige deelnemers aan de 'residential school' leed aan PTSS (posttraumatische stressstoornis).[5] Zijn informatiebron is de meer gedetailleerde beschrijving van deze statistiek

1 Deze bijdrage is een lichtjes bewerkte en vertaalde versie van een artikel dat in het Engels werd gepubliceerd in *Canadian Journal of Netherlandic Studies/Revue canadienne d'études néerlandaises.*

2 Het Canadese gevangenissysteem bevat 27 % inheemse Canadezen, terwijl de totale inheemse bevolking maar 4%. De helft van de vrouwelijke gevangenen zijn inheems.

3 Ik gebruik een zeer breed begrip voor het woord "trauma".

4 Truth and Reconciliation Commission: https://nctr.ca/records/reports/#trc-reports (bezocht op 12/8/2023).

5 Een beschrijving van deze internaten en het onderzoek dat zij veroorzaakten is in Bijlage 2 te vinden.

Boudewijn (links) staat met een onbekende jongere metgezel uit hetzelfde huis bij de uiterst gebrekkige watervoorziening van de overvolle bungalow (110 bewoners). De foto is waarschijnlijk genomen door een Euraziatische fotograaf, die op vrije voeten bleef en ons kamp binnenkwam kort na 23 augustus 1945, toen we hoorden dat de oorlog was afgelopen. Foto met dank aan Beeldbank 52021 WO2 – NIOD. Gereproduceerd met toestemming.

in het artikel van Corrado en Cohen (2003). Brasfield (2001) maakt een soortgelijke opmerking.[6]

Op basis van het weinige dat ik weet over internaten, maar geïnformeerd door mijn persoonlijke ervaring als overlevende van een gevangenenkamp voor burgers, is mijn reactie op deze statistiek: "Waarom slechts 65%?" Corrado en Cohen (2003), die wijzen op de kleine steekproef en de eigenaardige aard ervan, refereren aan een soortgelijke bezorgdheid.

Mijn ervaring

Op mijn tachtigste (2018) oordeelde een Nederlandse overheidsinstantie dat ik aan PTSS had geleden[7]. Ik had deze reactie niet verwacht op mijn verzoek om financiële compensatie voor oorlogsleed, ingediend op advies van een vriend en medeoverlevende van het gevangenenkamp, die al meer dan tien jaar steun ontvangt.

Mijn verzoek veroorzaakte een onverwacht psychiatrisch onderzoek, maar tot mijn ontgoocheling werd mij financiële steun geweigerd, hoewel mij hulp werd beloofd indien mijn psychologische toestand zou verslechteren. Dit was een vreemde wending. Wat was er gebeurd?

Mijn PTSS-diagnose berustte op twee factoren:

a) Mijn gevangenschap in een Japans krijgsgevangenenkamp (gevangene 17818 in gevangenenkamp *Tjihapit* in Bandung en 20461 in gevangenenkamp *Tjideng* in Jakarta).
b) Psychiatrische beoordeling van mijn naoorlogse geschiedenis in plaats van mijn huidige situatie.

Tijdens mijn twee gesprekken met de psychiater besprak ik onder andere mijn instabiele sociale geschiedenis, mijn zeer vreemd en mislukt eerste huwelijk, in contrast met mijn academisch en professioneel succes.[8] Vanaf het begin van mijn opleiding op mijn negende kreeg ik geleidelijk academische vaardigheid, met als hoogtepunt de toekenning van een Rhodes beurs aan de Universiteit te Oxford na voltooiing van mijn geologische studies in Ottawa. Drie jaar later begon een succesvolle achtendertigjarige carrière als ingenieur en bedrijfsleider. Binnen een jaar na het begin van mijn werkzame leven werd ik echter depressief en raakte verzeild in een vreemd huwelijk. Deze disfunctionele relatie duurde drieëntwintig jaar, voordat ik uiteindelijk scheidde en aan een tweede, succesvol huwelijk begon. Dit komt ongeveer overeen met het verhaal dat ik in 2018 aan de psychiater vertelde.

Tot op heden had ik mezelf nooit als getraumatiseerd beschouwd. Ik heb nooit nagedacht over de oorzaak van mijn depressie, noch over mijn vreemde

6 Corrado, Raymond and Irwin Cohen. 2003.

7 Officieel "Oorlogsgetroffene".

8 De man die in de kerkelijke huwelijksceremonie van mijn eerste huwelijk optrad als plaatsvervanger van de vader van mijn bruid (die met haar gezin van oorsprong gebroken had), bleek nadien de biologische vader van mijn oudste zoon te zijn. Dit nieuws kreeg ik te horen van mijn huilende zoon toen hij vierendertig jaar oud was.

Een jongen in het kamp. De foto is waarschijnlijk genomen door een Euraziatische fotograaf, die op vrije voeten bleef en ons kamp binnenkwam kort na 23 augustus 1945, toen we hoorden dat de oorlog was afgelopen. Foto met dank aan Beeldbank 6058 WO2 - NIOD. Gereproduceerd met toestemming.

huwelijk. Ik had psychologische ongemakken uit het verleden opgeborgen in een mentale doos die ik niet wilde onderzoeken. Ik deed alsof alles in orde was. Twee vragen kwamen nu in mijn gedachten naar boven:

a) Hoe raakte de Nederlandse overheid betrokken bij het vaststellen van PTSS?

b) Wat wordt in mijn geval bedoeld met PTSS? Ik kon mezelf niet beschouwen als 'shell-shocked', in de klassieke beschrijving van de aandoening. Ik kon me enkele traumatische gebeurtenissen uit mijn jeugd in gevangenenkampen herinneren, maar die waren niet prominent aanwezig in mijn latere volwassen jaren.

Nederlandse academische betrokkenheid

Ik zal beginnen met de eerste vraag. Door toeval stuitte ik op een aantal belangrijke publicaties, waarvan de vroegste die van Hans Keilson is.[9] In 1945 hielp Keilson bij de bepaling van het naoorlogse lot van ongeveer tweeduizend joodse wezen die na de Tweede Wereldoorlog in Nederland uit de onderduik kwamen. Tijdens dit werk merkte hij op dat velen getraumatiseerd leken.

Een decennium later deed hij onderzoek naar de beschikbare klinische documentatie van een steekproef van 204 weeskinderen en nam hij interviews af om meer klinisch inzicht te krijgen in hun latere ervaringen. Hij deed dit onderzoek onder supervisie van de "*Kinderpsychiatrische Universiteitskliniek in Amsterdam*". In zijn proefschrift uit 1978 classificeerde hij de klinische symptomen van individuele gevallen naar leeftijd en drie opeenvolgende 'traumatische gebeurtenissen': a) wegvoering bij de moeder, b) leven als pleegkind tijdens de oorlog, c) definitie van de uiteindelijke naoorlogse status (pleeggezin, adoptie, enz.). Keilson (1978) merkte op dat 91% van zijn steekproef leed aan blijvende vormen van trauma (Tabel 10), dat de leeftijd van het kind van invloed was op de impact van traumatische gebeurtenissen in elke reeks en bovendien dat naoorlogse gebeurtenissen vaak erger waren dan die tijdens de oorlog.

Het is belangrijk om op te merken dat Keilsons werk zich baseerde op documentatie die onmiddellijk na de oorlog bij de kinderen werd verzameld voor een doel dat niets met academische analyse te maken had. In Canada sloot in 1996 de laatste "residential school" en tegen dan waren alle leerlingen allang volwassen. De mogelijkheid van klinische onderzoeken van inheemse kinderen die net uit internaten kwamen, was dus allang voorbij.

Bijna gelijktijdig met Keilson (1978) vestigden P.G. Bekkering en M. Bekkering-Merens (1980) in een medisch tijdschrift de aandacht op klinische symptomen bij patiënten en mensen die allen hun kinderjaren in Japanse gevangenenkampen in Nederlands-Indië (NOI = Indonesië) hadden doorgebracht. Keilsons proefschrift zette hen ertoe hun klinische dossiers opnieuw te bestuderen en een vergelijkbaar sequentieel traumatiseringsmodel te ontwikkelen voor overlevenden van Japanse gevangenenkampen. Zij pasten het schema van Keilson aan als volgt: a) uitbreken van de oorlog, b) opsluiting, c) aanpassing na de oorlog. Ze trachtten hun achtenvijftig patiënten hierin te plaatsen (Bekkering & Bekkering-Merens, 1985). Ze vonden brede overeenkomst met de observaties van Keilson, vooral met betrekking tot de belangrijke rol die het naoorlogse aanpassingsproces speelde. In dit geval

9 Dr. H.A. Keilson (1909-2011) was een Nederlands-Duitse arts, kinderpsycholoog, romanschrijver en dichter.

vermoedden ze ook dat jeugdtrauma's op volwassen leeftijd psychiatrische symptomen hadden veroorzaakt. Verklaring van een causaal mechanisme bleef uit door de combinatie van een kleine steekproef en de diversiteit aan klinische symptomen.

Overigens zijn de overlevenden van de zogenaamde indianeninternaten in Canada nu allemaal volwassenen, waarvan de jongste wel veertig jaar oud is, een situatie die niet verschilt van die van de nog overlevenden Japanse krijgsgevangenen, toen die werden bestudeerd door Bekkering en Bekkering-Merens (1980 en 1985).

In het begin van de jaren negentig werd het steeds duidelijker dat er sprake was van psychisch leed onder de vergrijzende NOI-vluchtelingen, waardoor er behoefte ontstond aan een overheidsonderzoek om (mogelijk) financiële steun voor dit selecte, maar controversiële bevolkingssegment te rechtvaardigen. Toenemend kritisch commentaar in de media op het imperiale verleden van Nederland, en in het bijzonder op de mislukte, bloedige poging van de Nederlandse regering veertig jaar eerder om de controle over haar Indonesische kolonie te behouden, maakte dit onderwerp politiek nog gevoeliger. Financiële steun aan voormalige kolonisten stuitte op hevig verzet.

De regering wilde nu weten of de oorlogstijd kinderen in NOI anders had beïnvloed dan kinderen in Nederland. Mooren en Kleber (2013) probeerden die vraag te beantwoorden. De enquête die Mooren en Kleber (2013) ontwierpen, vereiste een rigoureuze steekproef. Onderzoekers namen twee willekeurige steekproeven af, verdeeld tussen zes steden: 600 die als kind de gevangenenkampen in Indonesië hadden meegemaakt en 1200 die de oorlog in Nederland hadden doorgebracht. Omdat de datasets vijftig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog werden verzameld, waren alle overlevende kinderen volwassenen (Mooren & Kleber 2013, 1786). Mooren en Kleber dienden hun statistische werk in 1995 in bij de Nederlandse overheid. In hun studie bevestigden Mooren en Kleber (2013) dat hun statistische analyse het bestaan van een generiek probleem van overlevenden van Japanse gevangenenkampen aantoonde.

Het statistische onderzoek van Mooren en Kleber rechtvaardigde de WUBO-wetgeving (*Wet Uitkeringen Burgeroorlogsslachtoffers 1940-1945*), bij wie ik een aanvraag had ingediend, samen met ongeveer 8400 anderen (uit een geschatte kampbevolking van 26.000 'kinderen'[10]). Het lage aantal aanvragen kan als volgt worden verklaard: a) de onmogelijkheid om een aanvraag in te dienen vanwege de mentale en sociale toestand van het slachtoffer, b) de onwil om zichzelf te onderwerpen aan een psychiatrische beoordeling (ontkenning en stigma), en c) het gebrek aan informatie over de wetgeving onder de naoorlogse NOI-diaspora wereldwijd (zoals in mijn geval).

Ter afsluiting van dit hoofdstuk wil ik opmerken dat één uiting van psychiatrische problemen in de gevangenispopulatie kan worden weerspiegeld. Het percentage First Nations mannelijke gevangenen in Canadese federale gevangenissen ligt in de buurt van 27%, terwijl dat voor vrouwen haast de helft is. De door de regering erkende inheemse bevolking bedraagt 4.9% op de totale

10 Mijn schatting: kinderen geboren tussen 1927 en 1942.

Binnenscène, Tjideng Camp: waarschijnlijk een van de oorspronkelijke bewoners, te oordelen aan het feit dat ze nog meubels hadden. Foto met dank aan Beeldbank 52039 WO2 - NIOD. Gereproduceerd met toestemming.

bevolking (2016).[11] Daarom is het belangrijk om ons af te vragen of het systeem van de indianeninternaten in deze tragedie een rol heeft gespeeld. En zo ja, waarom?

Literaire controverse

Ook in Nederlandse literaire kringen ontstond controverse over de trauma's die het latere leven van kampkinderen schenen aan te tasten. Terwijl Bekkering en Bekkering-Merens (1980 en 1985) (beiden gevangenenkampoverlevenden) voor het eerst de klinische noodklok luidden, publiceerde de gevierde romanschrijver Jeroen Brouwers[12] in 1981 zijn veelgeprezen autobiografische roman *Bezonken Rood*. Dit boek portretteerde een getraumatiseerd individu dat nadenkt over zijn jeugd in het gevangenenkamp – ook mijn gevangenenkamp *Tjideng* – en die zijn trauma toeschrijft aan gruwelijke schouwspelen, waarvan hij als vijfjarige getuige was. Het boek veroorzaakte vrijwel onmiddellijk een reactie onder andere overlevenden van het gevangenenkamp, omdat het Japanse gedrag, althans hoe Brouwers het zich herinnerde, in overdreven termen weergaf.

11 Indigenous peoples in Canada: https://en.wikipedia.org/wiki/Indigenous_peoples_in_Canada (bezocht op 18/8/2023).

12 Jeroen Brouwers (1940-2022) was een medegeïnterneerde in Tjideng.

Een andere auteur, Rudy Kousbroek,[13] – ook een overlevende van een Japans gevangenenkamp – bestempelde Brouwers' beschrijving in opiniestukken als een verzinsel, bedoeld om de publieke aandacht af te leiden van de rol van het voormalige koloniale regime in NOI. In één van zijn opiniestukken overweegt hij ook met aanzienlijke scepsis de bevindingen van Bekkering en Bekkering-Merens (1980 en 1985), die de aandacht hadden gevestigd op zowel lichamelijke als psychische symptomen van wat een Japans kampsyndroom zou kunnen worden genoemd. Somatische problemen kunnen worden geverifieerd door fysiek bewijs, betoogde Kousbroek (1992), maar psychische problemen zijn volgens hem ingebeeld. Hoe kun je oorzaak en gevolg vaststellen? Hij schreef het fenomeen toe aan een narcistische slachtoffermentaliteit. Toen Mooren en Kleber (2013) hun uitgebreide onderzoeksbevindingen publiceerden, verloor Kousbroeks voorbehoud aan geloofwaardigheid.

Brouwers veranderde zijn standpunt kort voor zijn dood in 2022, toen hij beweerde dat hij niet had geleden aan een gevangenenkamptrauma, maar aan een katholiek internaattrauma. Op tienjarige leeftijd hadden zijn ouders hem, een moeilijk kind, ingeschreven in een katholieke kostschool voor jongens. Dit zette hem een halve eeuw later aan tot het schrijven van de sensationele roman *Het Hout* – een toespeling op de lijfstraffen die in zo'n inrichting kwistig werden toegepast.

Beide auteurs met jeugdherinneringen aan Japanse gevangenenkampen hadden opvallend tegenstrijdige meningen over hun ervaringen. Hoe is dit mogelijk? Leeftijd speelde een dominante rol, zoals Keilson (1978) aantoonde. Brouwers verliet het kamp op vijfjarige leeftijd en Kousbroek op zestienjarige leeftijd. Brouwers begon zijn naoorlogse jaren als een onhandelbaar kind dat zich niet kon aanpassen aan de lagere school, terwijl Kousbroek erin slaagde om zijn afgebroken gymnasiumstudies te hervatten. Hun contrasterende kijk op het leven in het krijgsgevangenenkamp weerspiegelt niet zozeer verschillende ervaringen als wel hun latere herinneringen aan hun verleden. De herinneringen die een zestienjarige op latere leeftijd heeft van zijn vooroorlogse omgeving, van de discussies die hij had met andere gevangenen, verschillen aanzienlijk van die van een vijfjarig kind, die in een onbekende nieuwe sociale wereld belandt, nauwelijks in staat om een dialoog aan te gaan met speelkameraadjes. Ik kwam als zevenjarig kind uit het kamp en kan daarom enig licht werpen op de ervaringen van jongere leden van die groep.

Mijn interesse in trauma

Voordat ik mijn eigen naoorlogse ervaringen beschrijf, zal ik eerst ingaan op de tweede eerder gestelde vraag: welke invloed had mijn onverwachte aanduiding als voormalig PTSS-slachtoffer op mij?

Het lezen van die brief uit 2018 van de Nederlandse regering gaf me een schok. Ik had mezelf nooit eerder als getraumatiseerd beschouwd. Plotseling leek de trieste, anekdotische informatie die ik decennialang had verzameld over medegeïnterneerden nu ook op mij van toepassing, althans

13 Rudy Kousbroek (1929-2010). Dichter, journalist, geïnterneerd op Sumatra.

Jongens aan het werk (waaronder een twaalfjarige vriend van de familie) in Si Rengo Rengo, Sumatra. De geïnterneerde fotograaf verstopte zijn camera in de grond en liet na de oorlog de foto's ontwikkelen. Foto met dank aan Beeldbank 51942 WO2 – NIOD. Gereproduceerd met toestemming.

in de ogen van een psychiater. Ik had mezelf altijd beschouwd als iemand die in redelijk goede conditie uit het krijgsgevangenenkamp was gekomen. Ik had nooit de mogelijkheid overwogen van een oorzakelijk verband tussen mijn oorlogservaringen als kind en mijn disfunctioneel huwelijk. Mijn academisch succes leek een dergelijk idee uit te sluiten. Ik had mijn ongelukkige eerste huwelijk simpelweg beschouwd als een kwestie van slecht beoordelingsvermogen, misschien gecombineerd met pech. In feite had ik voor 1990, het jaar waarin mijn vader stierf, helemaal niet over het verleden nagedacht. Ik wilde mijn beschamende naoorlogse geschiedenis vergeten.

Mijn tweede huwelijk veranderde mijn leven, maar toen kon ik de omvang van die verandering nog niet bevatten. Ik zag het toen alleen maar als een kwestie van geluk, waardoor ik een deel van mijn leven kon afsluiten en opnieuw kon beginnen. Ik had in feite de ene vorm van tunnelvisie ingeruild voor een andere.

Als onderdeel van deze duidelijk nieuwe 'ik', en gestimuleerd door de dood van mijn vader, was ik begonnen met het onderzoeken van materiaal voor een boek met als thema het lijden van mijn ouders in oorlogstijd en hun naoorlogse herstel ondanks andere tegenslagen. Dit verhaal was doorspekt met tegenstrijdigheden. Ik wilde de oorlogsgeschiedenis van mijn vader erkennen, terwijl ik het grootste deel van die tijd onwetend bleef van zijn bestaan omwille van de internering. In die periode van mijn leven had ik maar één ouder – mijn moeder. Mijn herinneringen vormden de drijvende kracht achter mijn kroniek, terwijl ik ervoor koos om mijn eigen verleden en mijn relatie met mijn vader te negeren.

Om te begrijpen waarom mijn ouders hun fatale beslissingen hadden genomen om in mei 1940 naar Indië te emigreren, vergde uitgebreid onderzoek. Daarom zocht ik contact met overlevende vrienden van mijn ouders die deze beproevingen hadden meegemaakt, maar in sommige gevallen kon ik alleen maar hun kinderen raadplegen. In al dit werk liet ik een opvallend emotioneel raadsel onbesproken: mijn gecompliceerde relatie met mijn vader in een verhaal dat probeerde hem te eren en met hem mee te leven. Ik had niet geprobeerd dit inherente conflict te begrijpen.

Mijn boek, *Tjideng Reunion* (2008), beschreef niettemin in detail wat er tijdens de oorlog in mijn gevangenenkampen was gebeurd. Met andere woorden, ik heb er achteloos en onbedoeld de mogelijke oorzaak van mijn PTSS in beschreven. Ik nam zelfs belangrijke anekdotes uit de oorlogstijd op over kinderen die ik voor de oorlog had gekend en die ook de gevangenenkampen hadden doorstaan, maar wier leven na de oorlog problematisch was. Toch beschouwde ik hun naoorlogse ongeluk als een taboeonderwerp.

Kort samengevat ging mijn verhaal als volgt: na de capitulatie van NOI (8 maart 1942) begon het Japanse leger met een proces van systematische etnische zuivering om alle tekenen van westerse invloed uit het verre oosten te verwijderen:

a) Alle Europese mannen van werkende leeftijd werden onmiddellijk opgesloten. De resterende familie bleef zonder geld achter.
b) Zes maanden later werden Europese vrouwen en kinderen en oudere mannen opgepakt.
c) Uiteindelijk, in een proces dat duurde tot de eerste atoombom viel, werden alle jongens die elf werden regelmatig uit de vrouwenkampen gezet en apart opgesloten.

Tijdens dit proces werden familieleden verspreid en van elkaar geïsoleerd. Mijn conclusie is dat alle gevangen gezinnen ernstig werden beschadigd.[14]

De publicatie van mijn boek in 2008 bracht onmiddellijk meer gevallen van lijden van overlevende kampkinderen onder mijn aandacht. Een van mijn informatiebronnen, die in mijn boek wordt genoemd, weigerde mijn boekpresentatie bij te wonen. Hij had zich uit de maatschappij teruggetrokken

14 Een klein aantal niet-Europese mensen (Chinezen, Arabieren) werd ook opgesloten vanwege hun westerse kijk op het leven. De grote gemeenschap van gemengde rassen werd ook getroffen door het op ras gebaseerde beleid, maar werd niet opgesloten.

en was tot acute last voor zijn vrouw geworden. Lezers schreven me om me te bedanken dat ik een licht liet schijnen op het mysterieuze verleden van hun ouders die zich vreemd hadden gedragen. Die ouders waren van mijn generatie. Ze vroegen me ook: "Wat heeft de oorlog met jou gedaan, Boudewijn?" Een heel begrijpelijke reactie. De vraag kon ik toen niet beantwoorden. Ik had een succesvolle loopbaan achter de rug, de oorlog leek me niet te hebben aangetast. Niemand is zo blind als hij die niet wil zien.

In 2013 hoorde ik het verschrikkelijke nieuws dat een medegevangene van *Tjideng*, die in de buurt van Victoria woonde en bij de lokale gemeenschap bekend stond als "Bonsai Bob", zelfmoord had gepleegd. De man in kwestie (Tjideng-gevangene 3218 en van mijn leeftijd) had tientallen jaren diep in de bossen gewoond, als een kluizenaar, geïsoleerd van zijn overlevende jongere zus, kreeg iets te maken met de politie, en kon omwille van zijn eenzaam bestaan geen hulp zoeken.[15]

Vijf jaar later, en niet veel wijzer, kreeg ik het opzienbarende nieuws dat een psychiater mij als voormalig PTSS-patiënt had bestempeld.

Deze diagnose dwong me eindelijk om de confrontatie aan te gaan met mijn eigen verborgen, ongemakkelijke verleden en om te onderzoeken wat ik onbewust uit mijn boek had gecensureerd. En om na te denken over de mysterieuze stappen die bijna twintig jaar na de oorlog mijn leven zo plotseling deden veranderen van een opwindende, veelbelovende toekomst in een beerput van wanhoop en een slecht functionerend huwelijk. De oorlog had duidelijk een rol gespeeld. Dit onderzoek leidde tot twee vragen over mijn psyche op dat keerpunt in mijn leven:

a) Hoe was ik uit de oorlog gekomen? Of, anders gezegd, had ik als zevenjarige al probleemgedrag vertoond?
b) Hoe ontwikkelde mijn relatie met mijn vader zich na onze vreemde naoorlogse hereniging?

Foto's genomen in de gevangenenkampen, tijdens en kort na de oorlog, geven op zijn minst een oppervlakkig beeld van onze omgeving en gemoedstoestanden.

Hoe mijn trauma begon

Laat ik de netelige vraag of mijn aandoening de diagnose PTSS rechtvaardigde voorlopig terzijde schuiven. Bekkering-Merens zag af van het gebruik van deze term vanwege de diversiteit van de psychosomatische kwalen waarmee zij en haar man werden geconfronteerd. In hun artikel uit 1985 gebruiken Bekkering en Bekkering-Merens alleen de term "Nederlands-Indisch kampkind". Het onderzoek van Mooren en Kleber (2013) suggereert het bestaan van een wijdverspreid probleem onder de groep overlevenden van gevangenenkampen. Er lijkt dus sprake te zijn van een generiek probleem dat een generieke

15 "Bonsai Bob": https://www.timescolonist.com/local-news/jack-knox-the-difficult-life-of-bonsai-bob-4580144 (bezocht op 11/8/2023).

Kampong Makassar, een werkkamp buiten Batavia. Deze barakken bevonden zich in een vooroorlogse kokosnootplantage en werden eerst gebruikt om mannelijke krijgsgevangenen te huisvesten voordat ze naar elders werden overgebracht. Begin januari 1945 werden vrouwen en kinderen hierheen getransporteerd met de bedoeling dat zij de andere interneringskampen in Batavia van voedsel zouden voorzien. Maximum gevangenen: 3.500 vrouwen en kinderen. De totale bevolking van de andere Batavia-kampen groeide aan tot 16.400 vrouwen en kinderen. Voedselproductie lukte niet. Foto met dank aan Beeldbank 56853 WO2 – NIOD. Gereproduceerd met toestemming.

oorzaak moet hebben. Als de meerderheid van de kinderen die uit Japanse gevangenenkampen kwamen op latere leeftijd aan psychische problemen leden, zijn er twee verklaringen:

a) De ernst van de traumas die het leven in het gevangenenkamp met zich meebracht, liet blijvende negatieve gevolgen achter die door de vredige naoorlogse omstandigheden niet werden verholpen.
b) Het leven in het kamp maakte de naoorlogse aanpassing traumatisch. Het kind dat uit het kamp kwam, kon zich niet goed aanpassen aan een normale omgeving.

Beide stellingen kunnen natuurlijk een rol spelen. Toeval is altijd een factor. Een heel jong kind kan het kamp hebben doorstaan zonder met traumatische gebeurtenissen te worden geconfronteerd en het toch na de oorlog, om verschillende redenen, moeilijk hebben gehad. Een tiener kan getuige zijn geweest van een marteling, maar dit trauma na de oorlog achter zich hebben gelaten. Hoe dan ook, een karakteristieke term lijkt op zijn plaats, en in meer recente literatuur is de term "kampsyndroom" opgedoken, zoals in Rudy Kousbroeks essay uit 1992 getiteld *Het Oostindisch kampsyndroom* (alhoewel voor een andere reden).

Vanuit een wetgevend standpunt dat wordt gedomineerd door de noodzaak om de oorzaak aan te tonen, vormt de tweede verklaring een belangrijk

probleem, dat doet denken aan de bezwaren die Kousbroek (1992) naar voren bracht: het zogenaamde trauma verraadt geen oorlogsleed maar een "narcistische slachtoffermentaliteit".

Bij het bekijken van de naoorlogse aanpassingen die kinderen moesten doen, speelt de leeftijd van het kind duidelijk een dominante rol en voor de rest van deze discussie maak ik enigszins willekeurig een onderscheid tussen hen die voor en hen die na 1934 zijn geboren. In het geval van jongens betekende die geboortedatum dat ze bij hun moeder werden weggehaald en elders werden opgesloten. Ik ontkwam dat lot, maar dat zwaard van Damocles hing boven mijn jonge hoofd en achtervolgde me jarenlang. In onze overvolle kampen waren we ons zeer bewust van deze terugkerende dreiging, toen de elfjarigen werden opgepakt en de poort uit marcheerden naar een onbekende bestemming. Het is deze jongere groep waar ik me op richt. Voor meisjes gold een andere dynamiek: zij moesten vaak de zorg voor jongere broertjes en zusjes op zich nemen, inclusief schaarse voedselvoorziening en discipline. Deze groep kinderen kwam uit de kampen zonder enige normale jeugdervaring.

Twee interessante vragen over deze jongeren zijn de volgende:

a) Wat voor wezens waren wij, (jongere) kinderen, toen de kampen, onze bamboecocons en prikkeldraadomheining, ons loslieten in de wijde wereld?
b) Waarom zijn sommige jongeren hun verleden te boven gekomen? Beide vragen zijn moeilijk te beantwoorden bij gebrek aan documentatie en door afhankelijk te zijn op herinneringen.

Onze herinneringen zijn niet zoals films, die beeldje voor beeldje kunnen worden teruggespoeld, en toch zijn dat de enige uitingen van iemands werkelijkheid. Dankzij de negentiende-eeuwse uitvinding van foto's weet ik hoe ik er als kind uitzag, en toen ik op mijn zeventigste werd geconfronteerd met een onbekend beeld van mezelf in het *Instituut voor oorlogsdocumentatie* in Amsterdam, identificeerde ik mezelf onmiddellijk als het onderwerp. Dit geeft een zeer oppervlakkig en daardoor misleidend beeld van ons verleden als fysiek wezen. Psychologisch gezien zijn we slechts een bundel subjectieve herinneringen. Alleen memorabele voorvallen uit het verre verleden blijven in mijn geheugen, en dan nog zwaar versluierd door de impact van latere gebeurtenissen. We kunnen ons verre verleden alleen door een sluier zien. Maar terugkerende nachtmerries bieden een blik van trauma's uit het verleden, en ingebakken angst kan zelfs van invloed zijn op onze overdreven emotionele reactie op puur fictieve verslagen die ons toevallig aan ons verleden herinneren.[16]

Ik keer terug naar de eerste vraag: hoe zou een onbevooroordeelde waarnemer, of een psychiater, ons zien in september 1945? De enige gedocumenteerde, hedendaagse, objectieve beoordeling die ik heb kunnen

16 Toen ik na de oorlog de Disneyfilm *Dumbo* zag, barstte ik in tranen uit. De moeder van Dumbo zit opgesloten. Ik was zeven jaar en drie maanden oud.

vinden, is de getuigenis van luitenant-kolonel Nicholas Reed-Collins tijdens het Proces van Tokio, het Internationaal Militaire Tribunaal voor het Verre Oosten (IMTFE).[17]

Hij bezocht de kampen in Batavia, het huidige Jakarta, een maand na het einde van de oorlog (toen de omstandigheden al waren verbeterd), met als doel de humanitaire uitdaging te beoordelen die de geallieerden te wachten stond. Tijdens het Proces in Tokio rapporteerde hij zijn observaties over de toestand van de burgers (mannen, vrouwen en kinderen). Met betrekking tot de laatsten verklaarde hij:

> Tekenen van uithongering, van ondervoeding, sommigen zagen eruit als kinderen die opgegroeid waren zoals planten opgroeien als ze geen licht krijgen. De lichamen van velen waren vermagerd en ze hadden de bleekheid die je associeert met herhaalde aanvallen van malaria. Er werd mij verteld dat de meerderheid leed onder een intense angst voor de Japanse bewakers van het kamp. Ik denk dat dit niet te wijten was aan de brutaliteit die de bewakers tegenover de kinderen aan de dag legden, maar aan de slagen die de moeders hadden gekregen. De kinderen waren in het begin over het algemeen stil en lachten niet snel (IMTFE 1946, 13.541)

Bij de vrouwen, waaronder veel moeders, merkte hij duidelijk afwijkend gedrag op, een psychologische toestand die beduidend slechter was dan die van de mannen.

Deze observaties werden irrelevant geacht voor het doel van de processen in Tokio en behoorden daarom niet tot de aanklacht. Het proces was erop gericht om oorlogsmisdadigers te veroordelen voor misdaden uit het verleden en negeerde de mogelijke blijvende erfenis van hun misdaden. Men kan hieruit afleiden dat de toekomst van de voormalige minderjarige gevangenen, wanneer ze eenmaal in het normale burgerleven waren teruggekeerd, als vanzelfsprekend kon worden beschouwd. Deze visie kan ook worden afgeleid uit het proefschrift van Doetje van Velden.

In 1963 verdedigde Van Velden, een lerares en medegeïnterneerde in mijn kamp (krijgsgevangene 00198), haar proefschrift waarin ze de burgergevangenenkampen uitgebreid en zeer gedetailleerd beschreef. Gezien de succesvolle, grootschalige vernietiging van documentatie door het Keizerlijke Japanse Leger, vormde haar werk in het verzamelen van alle beschikbare documentaire fragmenten in heel Zuidoost-Azië een *tour de force*. Haar 627 pagina's tellende proefschrift werd in een verbazingwekkende vijf oplagen gedrukt.

Van Velden (1963) probeerde in psychologische en sociaalhistorische termen te verklaren wat er was gebeurd. Het lange hoofdstuk XII is gewijd aan de psychologische reacties van geïnterneerden. Ze bespreekt de sociale interactie tussen geïnterneerden en Japans personeel enerzijds en de relaties binnen de gemeenschap van geïnterneerden anderzijds. Het woord 'kind'

17 Internationaal Militair tribunaal voor het Verre Oosten: proces-verbaal, 23 december 1946, pp. 13.481-13.613.

Kampong Makassar. Foto met dank aan Beeldbank 52063 WO2 – NIOD. Gereproduceerd met toestemming.

gebruikt zij honderden keren, maar alleen in de context van hun negatieve invloed op de volwassen kampbevolking. Kinderen waren een last. Ze gebruikt het woord "trauma" niet, noch speculeert ze over de toekomst van geïnterneerden. Een ongeschreven vooronderstelling was dat de aanpassende kinderen er wel bovenop zouden komen, op voorwaarde dat de ouders weer een normaal leven konden leiden.

Het is misschien leerzaam voor mij om te proberen de ontwikkeling van mijn trauma uit te leggen om de bovenstaande denkwijze te weerleggen. Hoewel het verhaal van elk individu uniek is, zijn er toch een aantal overeenkomsten.

Mijn traumatisering

Ik overleefde de beproeving in het gevangenenkamp beter dan veel kinderen door geluk, te beginnen met het feit dat ik profiteerde van drie vrouwen die voor me zorgden en een bron van veiligheid waren, toen de traumatische gebeurtenissen ons overvielen. Veel moeders gingen gebukt onder de zorg voor meerdere kinderen.

Ik kwam uit het kamp als een redelijk gezonde zevenjarige, maar desondanks was ik alleen maar vertrouwd met het sterk beperkte, claustrofobische gevangenenkampleven en de dagelijkse angst. Het was de angst voor honger en voor Japanse soldaten en hun onvoorspelbare gedrag, de angst voor nog zo'n afschuwelijke treinreis als de trip die ik had overleefd, de angst voor de scheiding van mijn moeder en de angst voor radeloze, boze vrouwen in mijn huis. Ik bezat slechts twee dingen: een lek luchtbed en het kledingstuk dat ik droeg. Ik was volkomen onwetend over een veelheid aan alledaagse

dingen, te veel om op te noemen. De enige personen met wie ik een band had, waren de drie vrouwen van mijn directe 'familie'.[18] De andere ongeveer honderd vrouwen en kinderen die mijn huis deelden, bleven naamloos, maar concurreerden om ruimte en voedsel. Mijn wereld bestond uit een slaapruimte 's nachts die overdag dienstdeed als doorgang naar buiten voor ons dramatisch overbevolkte huis. Op de weg voor ons huis stonden we urenlang in de rij om twee keer, soms drie keer per dag te worden geteld. De tuin waar kleren altijd te drogen hingen was verboden terrein. Meestal wachtten we tot er iets zou gebeuren.

Ik ervoer geen tekortkomingen, omdat ik niet wist wat ik in het leven miste, met als enige uitzondering voedsel – flauw, smakeloos, ontoereikend. Voedsel is net als lucht essentieel om te leven. Voedsel veroorzaakte ook steeds terugkerende angst en strijd. Ik herinner me dat voedsel me eens drie dagen werd ontzegd. Alleen eten deed er echt toe. Dat was mijn wereld.

De kennismaking met mijn vader was mijn eerste dramatische ontmoeting met de normale gang van zaken. Het Japanse bezettingsleger had hem uit ons huis verdreven toen ik drieënhalf jaar oud was en anderhalve maand nadat ik mijn zevende verjaardag had gevierd dook hij weer op. Voor mij was hij een volslagen vreemde.

De afwezigheid van een vader is niet zo ongewoon, maar onze omstandigheden waren een extra emotionele last. We hadden geen idee waar hij was geweest of wat hij had doorstaan, afgezien van een vervelend incident met een Japanse soldaat dat hem zijn tanden kostte. Hij had geen idee wat ik of mijn moeder hadden meegemaakt. Er viel een mantel van stilte over onze scheiding van drieënhalf jaar – verloren jaren – terwijl ik me ontwikkelde, lichamelijk en geestelijk zoals jonge kinderen dat doen, maar binnen de beperkingen van het kamp. Naoorlogse gezinshereniging vormde, los van andere overwegingen, een nieuwe maatschappelijke uitdaging.

Niemand dacht na over dit probleem en niemand dacht eraan om dit te documenteren. De volwassenen gingen de toekomst in met het voordeel dat ze zich de relaties van voor de oorlog konden herinneren en in sommige gevallen zelfs iets konden doen wat op het leven van voor de oorlog leek. Ze hadden de luxe om ervoor te kiezen de oorlog te vergeten.

Wij, kinderen, konden de oorlog niet vergeten: hij had ons gevormd. Ik kwam uit het kamp zonder een idee te hebben van de basisprincipes van het burgerlijke bestaan waarmee ik geconfronteerd zou worden. Ik moest leren om deel uit te maken van een normaal gezinsleven en om in de normale burgermaatschappij te passen. Binnen enkele maanden na het verlaten van een gevangenenkamp bevond ik me plotseling tussen vreemden in een instelling die 'school' heette, een vreemde, afwijkende omgeving, tussen kinderen en volwassenen die geen idee hadden waar ik vandaan kwam, niets wisten over mijn verleden, mijn taal niet spraken en een wereldbeeld hadden dat totaal vreemd was aan het mijne. Wij kinderen zaten vast aan de lessenaars in een klaslokaal dat me voorspelbaarheid bood in zijn gevangenisachtige routine en dat ik verkoos boven de chaos van de speelplaats, waardoor ik afstand nam

18 Ik gebruik de term losjes. Het omvat mijn pleeggrootmoeder en de goede vriendin van mijn moeder.

van mijn medeleerlingen, voor wie de pauze op de speelplaats een vrolijke verademing was.

De leraren, met hun beperkte focus op academische prestaties, waren geen hulp. Voor hen, die zich alleen bezighielden met de discipline in de klas en het lesprogramma, leverde mijn aanwezigheid geen commentaar op. Op de speelplaats waren ze alleen betrokken bij ongelukjes of vechtpartijen en ik vermeed de aandacht van de leraren door moeilijkheden uit de weg te gaan.[19]

Op het schoolplein vertoonden de kinderen vaardigheden die ik niet bezat, zoals een bal vangen, slaan of gooien en fietsen. Daarom zocht ik mijn toevlucht tot schaamte en vernedering door mezelf af te zonderen. Ik was bang voor de speelplaats. Tegen de tijd dat ik acht jaar oud werd, had ik dus een gedragspatroon ontwikkeld dat een precedent vormde voor toekomstige uitdagingen. Ik koos voor activiteiten om mijn sociale tekortkomingen uit mijn kamptijd te verbergen en om conflicten te vermijden. Tegen de tijd dat ik drieëntwintig was, werd ik me bewust van deze eigenaardigheid zonder het ontstaan ervan te begrijpen. Toen ik mijn Rhodes Scholarship kreeg, voelde ik me een bedrieger omdat ik nooit aan teamsporten had meegedaan en ik zwoer dat ik in Oxford zou gaan roeien, wat ik met veel succes deed, maar deze glimp van zelfbewustzijn ging niet verder.

De basisschool neemt maar een beperkt deel van de dag van een kind in beslag, maar thuis voelde ik me ook vervreemd. Ik had geen goede schoolvrienden om mijn vrije tijd mee door te brengen. De weekendactiviteiten van het gezin werden hervat in de vorm van het vooroorlogse amusementspatroon van mijn ouders. Dit liet me koud omdat het geen link was naar schoolvriendschappen. Het is veelzeggend dat ik er geen spijt van had dat ik als dertienjarige Zuid-Afrika verliet. Als tiener in Canada slaagde ik er eindelijk in om vriendschap te sluiten met andere jongens van mijn leeftijd, hoewel ze nooit mijn thuisleven deelden.

Mijn moeder bleef de constante in mijn bestaan en de enige focus voor advies en emotionele steun, terwijl ik mijn vaders hulpje in en rond het huis werd. Tegen de tijd dat ik uit huis ging om in het buitenland te studeren, was de emotionele kloof tussen mij en mijn vader nog niet geheeld.

De uitzonderlijk tragische, gewelddadige dood van mijn moeder, een jaar nadat ik uit huis was gegaan, veranderde alles. De tegenstrijdige emoties die dit losmaakte waren overweldigend door een combinatie van omstandigheden: bezorgdheid om het lot van mijn tien jaar oude, moederloze broertje, empathie voor mijn vader die getuige was geweest van het afschuwelijke verkeersongeluk en, het ergste van alles, een uitgesproken veroordeling van mijn vaders hertrouwplannen door een kennis van de familie die van ons verleden niets afwist.

In de terminologie van Keilson (1978) had ik een andere traumatische episode doorgemaakt. Toen ik als quasi-volwassene op mezelf woonde in Oxford en me plotseling verweesd voelde, nam ik schijnbaar onschuldige beslissingen, zonder te denken aan overleg met mijn vader, met ingrijpende gevolgen die mij stap voor stap in een sociaal labyrint brachten, steeds verder

19 In mijn eerste huwelijk deed ik hetzelfde.

verwijderd van mijn wortels, waaruit ik pas ontsnapte na mijn scheiding, een kwart eeuw later. Schaamte vanwege mijn sociale onbekwaamheid, die ik voor het eerst had gevoeld op de basisschool, achtervolgde me nu in het volwassen leven.

En op deze manier legden de ontberingen van mijn drie en een half jaar in het gevangenenkamp, in een periode waarin een jong kind een snelle ontwikkeling doormaakt, een gebrekkige psychologische basis om de radicaal nieuwe uitdagingen van mijn latere, turbulente naoorlogse leven aan te kunnen. Ik leed niet onder de vreselijke dingen die ik in die oorlogsjaren had meegemaakt, maar onder mijn onvermogen om me aan te passen aan de omstandigheden in vredestijd. Veel van mijn medekampgenoten hadden het veel slechter dan ik. De statistieken zijn vanzelfsprekend.

Dat het mij niet slechter is vergaan, heb ik te danken aan geluk, en vooral de naoorlogse hereniging van mijn familie. Mijn ouders zijn niet gescheiden. Ze deden geen poging om in een land te blijven dat op de rand van een revolutie stond. Hun beslissing om naar Canada te emigreren redde me van een kostschool in Zuid-Afrika,[20] en de grote verhuis een jaar na de immigratie redde me van een slechte vriendschap.[21]

Dat ik dermate hersteld ben zodat ik dit essay kan schrijven, komt door een paar ontwikkelingen. Ten eerste, het besef dat mijn eerste vrouw leed aan haar eigen moeilijke, ontwrichte jeugd en dat de relatieproblemen niet alleen de mijne waren. Ten tweede, het besef dat mijn opvattingen over relaties ten tijde van mijn eerste huwelijk een absurde uiting waren van mijn verwrongen maatschappelijke opvattingen. Het belangrijkste was echter dat ik het geluk had te hertrouwen met een vrouw die over gezond verstand beschikte en me hielp te ontsnappen uit mijn zelfopgelegde sociale doolhof.

Conclusie

Tegen de tijd dat een kind zeven of acht jaar oud is, heeft de sociale omgeving al een krachtige stempel gedrukt op zijn psyche, waardoor het kind beperkt in zijn behendigheid om zich aan te passen aan een nieuwe sociale omgeving. Er zit waarheid in het aforisme dat aan Loyola wordt toegeschreven: “Geef me het kind tot het zeven is en ik zal je de volwassene laten zien.”

De invloed van het Canadese Indian Residential School systeem op kinderen die opgroeiden in inheemse stamgemeenschappen kan ook worden beschreven als sequentiële traumatisering, zoals gedefinieerd door Keilson (1978). In dit geval moest het kind de volgende traumatische stappen doorlopen: a) scheiding van de moeder; b) abrupte onderwerping aan een totaal vreemde samenleving in de internaten; en c) re-integratie in hun oorspronkelijke gemeenschappen.

20 Grey College, Bloemfontein.

21 De jongen die bevriend met me raakte in ons nieuwe huis, werd uiteindelijk opgesloten voor gewapende overval met geweld.

Er is in Canada sprake van een duurzame wijdverspreide erfenis van trauma's onder de inheemse bevolking. Dit brengt niet alleen kosten met zich mee voor de gemeenschap van de zogenaamde First Nations, maar ook voor de staat. Een vaak genoemde oorzaak wordt toegeschreven aan mishandeling in de internaten, maar het is mijn opinie dat zonder mishandeling het systeem schade zou aanrichten. Het vinden van een oplossing is alleen mogelijk als we de oorzaak, de aard en de omvang beter begrijpen. Dus, wat kan er gedaan worden? Ik zou twee dingen aanbevelen:

a) Probeer bijvoorbeeld in statistische (en dus anonieme) termen de mate en omvang van traumatisering te definiëren voor een bepaalde groep van een bepaald internaat.
b) Tracht de omstandigheden te identificeren waardoor leden van de groep desondanks hun verleden tot functionerende, gezonde volwassenen konden ontwikkelen.

Welke zin heeft dit? Een belangrijk doel moet toch zijn om te proberen de slachtoffers te helpen bij hun herstel. Zij waren, net als de NOI-kampkinderen, ongetwijfeld allemaal als jongere opgezadeld met angst, vervreemding en schaamte.

Referenties

Bekkering, P. G. & M. Bekkering-Merens. 1985. Kinderen in de Japanse kampen, de Bersiap en daarna. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 129.32: 1546-1549.

Bekkering, P. G. & M. Bekkering-Merens. 1980. De Japanse kampen; nog geen verleden tijd. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 124.13: 467-473.

Brasfield, Charles. 2001. Residential school syndrome. *BC Medical Journal* 43.2: 78-81.

Corrado, Raymond R. & Irwin M. Cohen. 2003. *Mental health profiles for a sample of British Columbia's Aboriginal survivors of the Canadian residential school system.* Ottawa: Aboriginal Healing Foundation. https://www.ahf.ca/downloads/mental-health.pdf (bezocht op 16/2/2022).

Keilson, Hans. 1978. *Sequentielle Traumatisierung bei Kindern: deskriptiv-klinische und quantifizierend-statistische Untersuchung zum Schicksal der jüdischen Kriegswaisen in den Niederlanden*. Stuttgart: Enke.

Kousbroek, Rudy. 1992. *Het Oostindisch kampsyndroom*. Amsterdam: Meulenhoff.

Mooren, Trudy T. M. & Rolf J. Kleber. 2013. The significance of experiences of war and migration in older age: long-term consequences in child survivors from the Dutch East Indies. *International Psychogeriatrics* 25: 1783-1794.

Pritchard, John R. 1999. The Tokyo major war crimes trial: The transcripts of the court proceedings of the International Military Tribunal fort he Far East. Lewiston, NY: E. Edwin Mellen Press.

Robertson, Lloyd Hawkeye. 2006. The residential school experience: syndrome or historic trauma. *Pimatisiwin. Journal of Indigenous Wellbeing* 4.1: 1-28. https://journalindigenouswellbeing.co.nz/media/2018/10/3_Robertson.pdf (bezocht op 11/8/2023).

Van Oort, Boudewijn. 2008. *Tjideng reunion. A memoir of World War II on Java*. Victoria, BC: Trafford Publishing.
Van Velden, Doetje. 1963. *De Japanse burgerkampen*. Groningen: Wolters.

124e JAARGANG (2023) **Nr. 2**

Wetenschappelijke artikels
Ahmet Erman Aral, Omtrent "vakmanschap". Een alternatief voor de formule van Levende Menselijke Schatten in Vlaanderen 137
Maite Debeukeleer & Maarten H.D. Larmuseau, Een viraal volksverhaal. De plakfactor van een negentiende-eeuwse heksenmoord in Oost-Vlaanderen 159
Josephine Koopman, Postkoloniale geurlandschappen: onderzoek naar het geurerfgoed van een toko 173

Essays
Peter Debaere, De 'Europese migratie' en het (vertrouwde) alledaagse leven 189
Brecht Deseure, Antwerpse reuzen en ommegangen onder Frans bewind 199
Luc Devoldere, Bien étonnés de se trouver ensemble: de canons van Vlaanderen en Nederland 219
Lisanne Renes, 'Levend erfgoed' over de dood: Waarom staan er weinig doods- en rouwpraktijken op de inventaris(sen) van immaterieel erfgoed? 227
Boudewijn van Oort, De traumatische erfenis van de oorlog in de Stille Oceaan. Een ongedocumenteerd voorbeeld van een trauma op latere leeftijd 243

In memoriam
Marc Jacobs, Volkscultuur, immaterieel erfgoed, het ministerie en de buurt. Erfenissen van Arlette Thys (1950-2023) 263

Sporen
Sophie Elpers, Jorijn Neyrinck & Mark Schep, Uitgelicht in Volkskunde: dr. Albert van der Zeijdenscriptieprijs 269

Onderzoek
Chantal Bisschop & Laura Danckaert, Water & Land. Immaterieel erfgoed en duurzame ontwikkeling 275

Recensies
* Pierre Bolle, *Saint Roch. L'évêque, le chevalier, le pèlerin (VIIe-XVe siècle* (Hans Geybels) 287
* Herwig De Lannoy, *Broederschap. Vrijmetselaars en hun loges* (Alex Vanneste) 288
* Pierre Delsaerdt & Esther Van Thielen (red.), *Barokke Influencers. Jezuïeten, Rubens en de kunst van het overtuigen* (Alex Vanneste) 291
* Henk Driessen, *Humor. Een antropologische blik* (Johan Verberckmoes) 294
* Paul Huvenne (red.), *COBRA. Een picturale en poëtische revolutie* (Alex Vanneste) 297
* Koenraad Jonckheere, Micha Leeflang, Sven Van Dorst e.a., *Van Antwerpen naar Amsterdam - Schilderkunst uit de zestiende en zeventiende eeuw* (Alex Vanneste) 300
* A. Masquelier & D. Durham (eds.), *In the Meantime. Toward an Anthropology of the Possible* (Rik Pinxten) 302
* Theresa Perabo, *Wilhelm Mannhardt und die Anfänge der Volkskunde: neue Wege der Wissensproduktion im 19. Jahrhundert* (Marc Jacobs) 305
* Pieter Roelofs & Gregor J.M. Weber (red), *Vermeer* (Maarten Larmuseau) 312
* Henk Slechte, *Laat me niet lachen! Spotbeeld van de Nederlandse geschiedenis, van 1570 tot nu* (Johan Verberckmoes) 316
* Jack Zipes, *Buried Treasures. The Power of Political Fairy Tales* (Theo Meder) 319

Abstracts 323

Personalia 329